

ЮРИДИЧНА ОСВІТА І НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У ВИЩІЙ ШКОЛІ

УДК 159.9:34

Одинцова Г. Ю., здобувач кафедри
юридичної психології Національної
академії внутрішніх справ

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ГОТОВНОСТІ ЮРИСТА ДО КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ

Здійснено аналіз експериментального дослідження психологічних детермінант формування готовності юриста до креативного мислення. Зіставлено результати усереднених профілів студентів юридичного та психологічного факультетів. Визначено якості особистості юриста, впливаючи на які, можна досягти розвитку креативного потенціалу.

Ключові слова: креативне мислення; комплексний підхід; установка; готовність; детермінанти креативності; особистість юриста.

На сьогодні актуальним є питання формування професійного ядра фахівців юридичної сфери. Саме юристи забезпечують ефективний правовий захист громадян, який потрібен у цей складний для країни час. Кваліфікований юрист зможе забезпечити втілення законності у всіх галузях суспільного існування держави. Робота юриста часто пов'язана з динамічними та непередбачуваними обставинами, що вимагають від нього гнучкості інтелекту, підвищення активності розумової діяльності й готовності до нового.

Стратегічним напрямом розвитку підготовки юристів є активізація індивідуально-психологічних ресурсів, що визначають формування та розвиток комплексу професійно-значущих якостей. Перш за все, це пов'язано з пошуком резервів підвищення ефективності формування психологічної готовності до реалізації головних видів юридичної діяльності [1]. Таким чином,

зважаючи на нешаблонність юридичних ситуацій та правових колізій, креативність є визначальною детермінантою ефективного процесу реалізації правозастосовної практики юриста, а отже, провідним напрямом підготовки майбутнього фахівця-юриста є розкриття та активізація його творчого потенціалу.

Важливість вивчення творчого мислення та чинників його розвитку зумовлена тим, що дослідження цієї проблеми є підґрунтям для формування установочної креативності особистості, яка здатна ефективно вирішувати нестандартні завдання юридичної науки та практики. Проблеми творчого мислення привертали увагу багатьох науковців, зокрема Д. Б. Богоявленської, А. В. Брушлінського, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, О. М. Матюшкіної, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьова, В. А. Роменця, С. Л. Рубінштейна, О. К. Тихомирова та ін.

Проблему функціонування установочної активності в різних сферах особистісного та соціального буття досліджували такі видатні вчені: О. Г. Асмолов, Ф. В. Бассін, В. В. Іванов, Ш. О. Надірашвілі, В. Г. Нарокідзе, О. С. Прангішвілі, Д. М. Узнадзе, О. Е. Широзія, В. О. Ядов та ін.

Обґрунтуванню особливостей формування професійно значущих якостей юриста присвячували свої праці такі провідні науковці, як В. С. Васильєв, М. І. Єнікєєв, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. С. Медведєв, С. І. Яковенко та ін.

У дослідженні ми використали комплексний підхід до вивчення психологічних установок креативного потенціалу в структурі особистості юриста [2–3]. Ураховуючи багатогранність виявів креативності, інструментарієм дослідження слугували такі психодіагностичні методики: поліфакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла [4]; тест креативності Е. Торренса для визначення схильності до різних форм вияву креативності [5]; метод фіксування установки за Д. М. Узнадзе та метод вербальної установки З. І. Ходжави для визначення специфіки вияву установочних реакцій як внутрішніх механізмів, що визначають особливості активації творчого потенціалу під час виконання пізнавальних завдань [6–8]; проективну малюнкову методику фрустрації С. Розенцвейга для діагностування специфіки психологічних установок реагування на фрустрації, якими є

проблемні ситуації в пізнавальній сфері особистості, що зумовлюють необхідність активації творчого потенціалу [4].

Загальна кількість усіх піддослідних становила 496 осіб, у тому числі: психодіагностичне дослідження експериментальної групи в кількості 266 студентів юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ, серед яких 159 жіночої та 107 чоловічої статі віком від 19 до 22 років, психодіагностичне дослідження контрольної групи в кількості 180 студентів психологічного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ та результати опитування 152 юристів-практиків.

Першочергово ми обчислили всереднені профілі студентів юридичного та психологічного факультетів. Під час аналізу отриманих даних ми використовували метод порівняння узагальненого усередненого профілю.

Результати проведеного аналізу усереднених значень досліджуваної та контрольної вибірки студентів за методикою Е. Торренса довели, що показники за тестом Е. Торренса в психологів вищі, ніж у юристів, що свідчить про наявність у студентів психологічного факультету краще розвинутого творчого потенціалу. Зокрема, сукупний показник загального рівня креативності в психологів вищий на 3,9 бала, ніж у юристів і загалом сягає 53,7, що свідчить про достатній рівень розвитку креативного потенціалу. Натомість у юристів загальний показник не сягає половини, залишаючись в усередненому профілі на рівні 49,8.

Це може бути пояснено тим, що підготовка юристів завжди ґрунтується на дотриманні жорстких процесуальних регламентів, що ускладнює формування готовності до нестандартного мислення. Часто юристи обмежуються постановами Верховного суду як інструкцією для шаблонного вирішення правових питань, забуваючи про той факт, що всі постанови та коментарі до діючих законів мають тільки рекомендаційний характер і не обмежують юриста в обранні власного вирішення конкретного питання в межах норми закону. Унаслідок цього в юристів ще на стадії навчання формується певний консерватизм мислення, що заважає виявляти нестандартність і креативність під час виконання пізнавальних завдань юридичної діяльності.

Для того, щоб описати узагальнений психологічний профіль майбутнього юриста, ми використали поліфакторну методику Р. Кеттелла. Вона дає змогу з'ясувати провідні індивідуально-психологічні особливості майбутніх юристів. Розглянемо, перш за все, профіль майбутнього юриста, для чого розкриємо найбільш виражені особистісні риси профілю, які відрізняються від середнього значення, що перебуває на умовній межі 6,5 бала. Для цього ми підраховали у балах відмінність кожного фактору від центрального значення в 6,5 бала, після чого ранжували їх за ступенем вираження, на підставі чого й наводимо аналіз виявлених якостей за низхідним показником від більш вагомим до менш. Суттєву відмінність від середнього значення показали сім факторів особистості.

Найбільш вираженими в профілі є показник фактора В – «інтелектуальні можливості», що свідчить про певну обмеженість розумового потенціалу. З огляду на те, що професійна креативність юриста ґрунтується на фаховій освіченості, досвіді й загальному рівні розумових здібностей, цей показник зниження розумового потенціалу може визначати відсутність відповідного підґрунтя для подальшого розвитку творчих здібностей під час вирішення пізнавальних завдань юридичної діяльності.

Наступним за значенням є показник фактора L – «підозрілість». Зазначений показник свідчить про те, що в майбутніх юристів домінує недовірливе ставлення до навколишнього середовища. Це може бути, з одного боку, позитивною рисою, адже юристу, з огляду на специфіку діяльності, доводиться стикатися з нещирістю об'єктів професійної взаємодії. Тому ця якість визначає насторожене й обережне ставлення до фактів та явищ, з якими доводиться мати справу в правовому полі. З іншого боку, така підозрілість може свідчити й про внутрішній рівень недовірливого ставлення до самого себе та власних можливостей, що породжує острах до нестандартних пошуків творчого розв'язання пізнавальних завдань, а отже, гальмує готовність до креативних рішень.

Іншим фактором є показник F_3 – «сенситивність та чутливість до тонкощів». Його вияв свідчить про те, що у світосприйнятті майбутні юристи зорієнтовані на чутливе сприйняття реалій дійсності, що може сприяти більш глибокому

осягненню сутності проблеми та проникненню до внутрішнього стану об'єктів взаємодії. З іншого боку, зниження балової ваги цієї якості зумовлює втрату рівноваженості та стабільності, сприяє піддаванню ситуативним впливам і внутрішнім станам. Це також, з огляду на певне емоційне забарвлення, зменшує цілеспрямованість та систематичність організації власної активності під час виконання проблемних пізнавальних завдань.

Наступною особливістю є вираження показника фактора E – «домінування». З цього випливає, що в майбутніх юристів виробляється ініціативна активна лідерська позиція під час організації взаємодії з об'єктами професійної діяльності. Це сприяє розвитку інтернальності, що може бути сприятливим тлом для формування подальшої впевненості в собі та своїх професійних можливостях. Хоча на цьому етапі становлення це може бути також ознакою захисної реакції домінування над іншими як випереджального пригнічення потенційно небажаних впливів.

Показник фактора C – «емоційна рухливість» демонструє знову-таки емоційну лабільність, про що вже опосередковано йшлося під час аналізу фактора F₃. Схильність до емоційного реагування пригнічує критичність мислення, що обмежує здатність майбутнього юриста до об'єктивного оцінювання фактів та обставин пізнавального завдання. Нестача емоційної стійкості знижує витривалість і підвищує ризик імпульсивних необдуманих рішень. Звісно, це може інколи сприяти спонтанному нестандартному розв'язанню пізнавального завдання, але хибність такого «творчого» акту зумовлена невваженою оцінкою вихідних даних пізнавального завдання, що підвищує ризик помилки.

Також слід виокремити вияв показника фактора Q₃ – «високий самоконтроль». Хоча він і не настільки яскраво виражений, як попередні, однак привертає увагу. Він свідчить про схильність до внутрішньої змобілізованості та намагання контролювати власні поведінкові вияви. У загальнопрофесійному сенсі це є доброю ознакою, однак із позиції розвитку креативного потенціалу може спричиняти певні обмеження через стримання власних інтуїтивних рішень. Зокрема, надмірний самоконтроль блокує спонтанні вияви творчого пошуку.

Фактор G – «нормативність поведінки» свідчить про схильність майбутнього юриста до дотримання встановлених норм

поведінки та регламентування власної активності встановленими порядками. З позиції просоціальної спрямованості юриста це є досить позитивною якістю, адже сприяє його внутрішній орієнтації на закріплені в суспільстві норми поведінки. Водночас така спрямованість може позначитися й на професійних рішеннях, а отже, формувати схильність до дотримання традиційних форм розв'язання пізнавальних завдань. Зважаючи на досить догматичну форму організації навчального процесу правників, це може сформувати спрямованість майбутнього юриста на прийняття «унормованих» усіякими коментарями та рекомендаціями рішень під час розв'язання пізнавальних завдань, навіть тоді, коли було б доцільно застосувати нестандартний творчий підхід.

Розглянемо ключові особливості профілю контрольної групи з числа майбутніх психологів для з'ясування головних відмінностей від профілю майбутніх юристів.

На першому місці в профілі психолога наявний фактор F_3 – «сенситивність, чутливість до тонкощів». Як бачимо, цей фактор спільний для юристів та психологів і свідчить про інтуїтивну чутливість до зовнішніх обставин. Далі виділяється фактор F_1 , що демонструє безтурботність та необтяженість особистості повсякденними рутинними проблемами. Спільно з відкритістю (фактор A), екстраверсією (фактор F_2), мрійливістю (фактор M) та чутливістю (фактор I) така розгальмованість підкреслює наявність активного світосприйняття, відкритість до нових контактів і нового досвіду. Загалом це сприяє накопиченню життєвих і професійних вражень, що сприяє психологові у віднайденні нестандартних рішень під час виконання професійних пізнавальних завдань. Водночас наявний недостатній рівень розумового потенціалу (фактор B), що на тлі консерватизму (фактор Q_1) та конформної стриманості (фактор F_4) суттєво обмежує готовність до нестандартного виконання пізнавальних завдань і неординарних творчих кроків. Аналогічно й показник підозрілості (фактор L), як і в майбутніх юристів, стримує зовнішню активність. Водночас вияв гнучкості в організації міжособової взаємодії та дипломатичності (фактор N) свідчить про готовність рухливо перебудовувати стосунки залежно від ситуації та приймати для цього нові тактичні рішення.

Зазначене дає змогу стверджувати, що спільними для майбутніх фахівців рисами є сенситивність (фактор F_3), підозрілість (фактор L) та недостатній рівень розвитку розумового потенціалу (фактор B). Оскільки ці якості є головними рисами експериментальної та контрольної групи, вважаємо, що вони, найімовірніше, є ознаками, притаманними студентській аудиторії, та не визначають професійної специфіки через полярну відмінність сутності професійної діяльності представників цих фахових напрямів.

Грунтуючись на результатах проведеного аналізу усереднених значень досліджуваної та контрольної вибірки студентів за методикою С. Розенцвейга щодо з'ясування особистісного стилю реагування на проблемні (фруструючі) ситуації, які потребують адекватного розв'язання, можна зазначити, що в експериментальній групі юристів провідною поведінковою реакцією є імунітивна, тобто фруструюча ситуація спочатку розглядається як така, що є малозначущою і може або не вплинути на особистість, або розв'язатися сама собою. Це, звісно, однозначно є непродуктивною реакцією, адже ситуації, у яких юрист повинен активно діяти, потребують інтернальності з вираженим внутрішнім локусом контролю. Інакше це загрожує втратою ініціативи, інертністю та зниженням тенденції до розкриття власного творчого потенціалу під час виконання пізнавальних проблемних завдань у сфері юридичної діяльності. Екстрапунітивна реакція посідає друге місце, тобто намагання перекласти вирішення ситуації на іншу сторону, а останньою є інтрапунітивна, тобто прийняття відповідальності на себе. Така пасивна позиція заважає активному пошуку нестандартних шляхів вирішення проблемних ситуацій, що потребує ретельної уваги під час організації професійної підготовки майбутніх фахівців.

Позитивним для майбутніх юристів виявилось реагування за типом реакції на проблемну ситуацію, що означає існування спрямованості на розв'язання проблемної ситуації (NP) за умов неохочності до інертного самоусунення від вирішення питань за типом реакції OD. Але, той факт, що лише з незначною відмінністю від провідного типу реакції, виступає схильність до реагування за типом ED, свідчить, що, все ж таки, майбутні юристи готові до малопродуктивної реакції самовиправдання,

замість активного її вирішення. Звісно, у певних ситуаціях діяльність юриста передбачає захист власних інтересів або інтересів клієнта шляхом переадресації відповідальності на іншу сторону (у тому числі й шляхом виправдання або зустрічного звинувачення). Водночас ця тактика може бути продуктивною тільки за умов орієнтування юриста на розв'язання проблеми, а не на пусте самовиправдання.

Аналізований профіль контрольної групи студентів-психологів виявив таке поєднання інтрапунітивності з типом реакції на розв'язання проблеми (I + NP), яке сприяє саме ефективності поведінки в проблемній ситуації, та стимулює пошук нових творчих рішень. Зокрема, суттєвий відрив від інших форм реакцій на проблемну ситуацію в психологів має інтрапунітивність, а за типом реакції – орієнтування на розв'язання проблеми. Імовірно, така установка поведінки в проблемних ситуаціях може бути цілком екстрапольована й на готовність до активного використання творчого потенціалу під час виконання пізнавальних завдань, особливо в нестандартних умовах динамічної міжособистісної взаємодії з клієнтом. Тому вищезазначені особливості вияву креативності психологів можна також пояснити.

Цікавими виявилися результати аналізу динамічних особливостей формування поведінкових установок за методикою установочних проб Д. М. Узнадзе та З. І. Ходжави. Тут спостерігається незначна відмінність показників контрольної та досліджуваної груп майбутніх фахівців. Зокрема, найбільш вираженою відмінністю є показник контрастних ілюзій, який у майбутніх юристів більший, аніж у студентів-психологів. З цього можна зробити висновок про більшу ригідність сформованих установок та більшу тривалість позбавлення від них. З одного боку, це є показником позитивним, адже якщо сформувавши активну установку на використання творчого пошуку вирішення професійних завдань, такі установки будуть більш активні та сприятимуть готовності до активного використання креативного потенціалу юриста. Однак у разі констатованої вище сформованої спрямованості на консервативне дотримання сталих форм розв'язання пізнавальних завдань під час вирішення проблемних ситуацій

професійної діяльності такі установки заважатимуть готовності до нестандартного творчого мислення.

У контрольній групі майбутніх психологів дещо інша картина, з огляду на що в них ще наявний потенціал гнучкого реагування та полегшеного перегляду неефективних способів вирішення проблемних ситуацій пізнавальної діяльності.

Отже, добираючи діагностичні методи, ми застосували методика, підґрунтям яких є комплексний підхід, що дало змогу успішно дослідити не тільки феноменологію креативного мислення юриста, а й зрозуміти його механізми, детермінанти й змістовно-особистісні характеристики.

Таким чином, можна констатувати, що узагальнені профілі за методикою Р. Кеттелла в юристів та психологів різняться. Юристи є більш стриманими та розсудливими, на відміну від психологів, які виявляють імпульсивність, енергійність і динамічність. Суттєвою відмінністю є також те, що юристи виявилися більш практичними та реалістичними порівняно з психологами, для яких властива стійкість, емпатія, співчуття та розуміння інших людей. У юристів можна констатувати певну нестійкість в інтересах та лабільність, натомість у психологів спостерігається більша емоційна зрілість і працездатність. Водночас юристи є менш емоційні та більш уважні, хоча й більш тривожні та вразливі порівняно з групою психологів.

У майбутніх юристів, на жаль, у проблемній ситуації ми не спостерігаємо поведінки, що визначала б пошук нових нестандартних творчих рішень, адже така поведінка виникає за умов поєднання інтрапунітивності з типом реакції на розв'язання проблеми.

Отже, нагальною є необхідність перегляду програми професійно-психологічної підготовки майбутніх юристів, зокрема підсилення практичної складової, спрямованої на розвиток професійно значущих якостей юриста, у тому числі креативного потенціалу мислення. Цю проблему впевнено можна екстраполювати на всі навчальні заклади України, у яких готують майбутніх юристів, адже, як відомо, у навчальних програмах цього фахового напрямку спостерігається суттєвий брак професійно зорієнтованих дисциплін. Це дасть змогу в подальшому розробити програму психологічного тренінгу формування креативного потенціалу юриста, яку можна

використовувати для вдосконалення професійно-психологічної підготовки юристів у вищих навчальних закладах України.

Список використаних джерел

1. Андросюк В. Г. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина : [курс лекцій] / Андросюк В. Г., Казміренко Л. І., Юхновець Г. О., Медведєв В. С. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 1995. – 111 с.

2. Карпенко В. В. Комплексний підхід – основа емпіричного психологічного дослідження творчого мислення юриста / В. В. Карпенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – Вип. 2. – 232 с.

3. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості / В. О. Моляко // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Нора-Прінт, 2002. – Вип. 22. – 350 с.

4. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : [учеб. пособие] / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2008. – 672 с.

5. Туник Е. Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса. Адаптированный вариант / Е. Е. Туник. – СПб. : Речь, 2006. – 176 с.

6. Норакидзе В. Г. Методы исследования установки как бессознательного психического / В. Г. Норакидзе // Бессознательное: природа, функции, методы исследования. – Т. 3. – Тбилиси, 1978. – С. 611–621.

7. Узнадзе Д. Н. Психология установки / Д. Н. Узнадзе. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.

8. Ходжава З. И. Устойчивость и фазовый характер установки в действии навыка чтения / З. И. Ходжава // Психология. – Т. 3. – Тбилиси, 1945. – 143 с.